

Vaderna Gábor

A levelek „igazsága” Kazinczy Ferenc és gróf Dessewffy József barátsága

(A Kazinczy-levelezés)

Kazinczy Ferenc huszonhárom vaskos kötetben kiadott levelezése a 18–19. századi irodalomtörténet-írás kimeríthetetlen kincsesbányája. Bármilyen területen végezzünk is mélyfúrásokat a korszak történetében, izgalmas művelődéstörténeti adalékok bukkannak elő a korszak irodalmi életére és politikai gondolkodására vonatkozóan, felszínre kerülnek kulturális érdekcsoportok rejtett kapcsolatai, a korszak jeles személyiségeinek vonzalmi és választásai. E forrásanyag egyedül áll gazdagságával, ugyanakkor épp e bőség hívja fel a figyelmet arra is, hogy e levelezés szinte egyedül alapozza meg a korszakról alkotott felfogásunkat, s egy-két ritka kivételtől eltekintve alternatív és rokon forrásként nem állnak a kutatás rendelkezésre a Kazinczy kortársainak *nem Kazinczyval* folytatott levelezései. Ily módon a széphalmi kúriáján leveleket ezerszám ontó irodalmár kultúraszervező tevékenységéről rendkívül sokrétű tudással rendelkezünk, arról azonban, hogy a korszak egyéb szereplői, dilettáns és professzionalizálódó írói, irodalompártolói és -értelmezői mit is gondoltak az irodalom mibenlétéről, a műveltség terjesztésének kívánatos módjáról, sokszor csak annyit ismerhetünk, amennyit a Kazinczy-levelezés láthatóvá tett. Példának okáért igen keveset tudunk a Kazinczy irodalmi törekvéseit elvető, az 1810-es években szerveződő dunántúli írók csoportjáról (Kisfaludy Sándorról, Péteri Takács Józsefről, Pálóczi Horváth Ádámról, Pázmándi Horvát Endréről, sőt Berzsényi Dánielről), pontosabban: amit tudunk róluk, azt többnyire a Kazinczy-levelezésből tudjuk. (Vajon Berzsényi Dániel kivel levelezett? Mit gondoltak e szerzők a műveltség terjesztésének neológus módjáról? Milyen kapcsolatban álltak egymással? Hogyan terjesztették egymás műveit? Ki írta a *Mondolatot* és miért?) Természetesen a rendelkezésünkre állnak irodalmi művek, elméleti megfontolások az irodalom műfajairól és a kritikáirásról, így közvetve következtethetünk e szerzők nézeteire, ez az információ mennyiség azonban elenyésző ahhoz a gazdagsághoz képest, amellyel a Kazinczy-levelezés szolgálhat.

Kazinczy irodalmi-esztétikai nézeteivel az irodalomtudomány régóta foglalkozik. E kutatások talán legkomolyabb módszertani kihívását az jelenti, hogy Kazinczy – bár hosszúra nyúlt pályája során többször is ígérte – sohasem írt sem átfogó esztétikai, sem szisztematikus nyelvészeti, sem hiánypótló irodalomtörténeti munkát. Így esztétikai elvárásrendszerét, irodalmi ízlését jobb híján szépirodalmi műveiből, kiadói-szerkesztői tevékenységéből, kisebb cikkeiből, s elsősorban terjedelmes levelezéséből rekonstruálhatjuk. E rekonstrukciós kísérletek során egy dolgot azonban nem szabad elfelejtenünk: Kazinczy (és legtöbb kortársa) számára a nyilvánosság különböző csatornáin való megszólalások a legtöbb esetben igen szorosan kapcsolódtak ahhoz a *konkrét kontextushoz*, ahol azok elhangzottak. Ez azt jelenti, hogy a levelezésben olvasható információkat nem emelhetjük ki a levelek környezetéből, hanem azok „igazsága” csak akkor érvényesülhet, ha tekintetbe vesszük: ki mondta kinek, s azt is, hogy a feladó és a címzett a levelezés alapján milyen egyéb információkat tudhatott. Igaz ez magukra az egyes megszólalásokra, s igaz mások megszólalásainak értelmezésére. Ezért oly feltűnő, hogy Kazinczy bizonyos kérdésekben mily gyorsan változtatta álláspontját, hogy alkalmasint több, egymásnak ellentmondó dolgot is vallott egy időben attól függően, hogy éppen kihez és milyen célból szólt, s hogy mit tételezett fel vitapartneréről. Ilyenformán csak igen nehezen alkothatnánk újra e szétszórt, rendszertelen és széttartó megnyilatkozások sokaságából egy „igazi” Kazinczyt, s az irodalomtudósnak mindig számolnia kell a

megszólalások konkrét kontextusával, s azokat abban a konkrét kommunikációs helyzetben kell értelmeznie, amelyikben az elhangzott. A kontextusok eme rekonstrukciója persze a maga módján igen nehéz – már-már lehetetlen – feladat, hiszen nem elegendő Kazinczy tételszerű kijelentéseit kiemelni, hanem e kijelentések súlyát és értékét a beszélgetőpartnerek (legyen az egy ember, vagy akár egy nagyobb közösség) kommunikációs szokásainak figyelembe vételével lehet értékelni.

(Egy tartós barátság)

Kazinczy Ferenc és gróf Desseffy József közel negyven évnyi *érzékeny barátsága* során kevés olyan nézeteltérés alakult ki köztük, mely a baráti viszony megszakításával fenyegetett. Bár több mint négyszáz fennmaradt darabot számláló levelezésüket átolvasva világosan látszik, hogy igen sok tárgyban nem értettek egyet, egyes kérdésekben évtizedeken keresztül vitatkoztak egymással, kapcsolatukban mégis ritka az olyan pillanat, amely szakítással fenyegetett. E kitartó figyelem és megértés annál is feltűnőbb, mert a Kazinczy-levelezés hosszas folyamában szinte példátlan, hogy Kazinczy ily sokáig ily meleg baráti viszonyban legyen valakivel, akivel oly kevéssé vallanak közös politikai, esztétikai, nyelvfilozófiai nézeteket. Számos példát hozhatnánk Napóleon alakjának eltérő megítélésétől kezdve a helyesírásról alkotott Desseffy-féle tervezet és a Kazinczy által vallott nyelvesztétikai nézetek között feszülő ellentétet át egészen a kritikához való viszony neuralgikus pontjáig. Néhány apróbb kínos félreértést leszámítva csak 1829-ben fognak ők ketten komolyabban veszekedni, másokon keresztül egymásnak üzengetni, a másik szándékairól igen rosszat gondolni. A viszony megromlásának hátterében ott van persze az akadémia megalapítása körüli felbolydulás, melynek során a magyar kultúra és tudomány résztvevőinek pozíciói, kapcsolatrendszere, egyáltalán e szereplők érintkezési módjai néhány éven belül radikálisan átalakult. (Például immár rendszeresen találkoznak személyesen is, minek következtében egyrészt a kommunikáció és az információáramlás radikálisan felgyorsul, másrészt – s nyilván egy irodalomtörténész ezt inkább sajnálhatja – kevesebbet kell levelezniük.) Ugyanakkor a tízes évek nagy kritikai vitái után mintegy újból felpetrezdül az irodalmi közélet, viták sora követi egymást, ahol az egyes szereplők nem feltétlenül sorolhatóak egységes táborokba, s nem is feltétlenül vallanak azonos esztétikai nézeteket.

Kazinczy és Desseffy nézetkülönbsége három téma körül bontakozott ki: (1) Desseffy szükségét érezte megvédeni Vörösmarty Mihály költészetét; (2) Kazinczynak megjelent előbb az *Aurorában*, majd a Toldy Ferenc által szerkesztett *Handbuch der Ungarischen Poesie* című antológiában egy verse, s az abban foglaltakat a gróf magára vette; (3) s végül Desseffy megharagudott Csokonai Vitéz Mihály *Muzáronban* közölt verseinek kijavítása, újraírása és kommentálása miatt.

(Vörösmarty – a kontextus hiánya)

A három közül az első úgy a legrejtélyesebb. Desseffynek a *Felső Magyar Országi Minerva* 1829. évi első füzetében megjelent egy költeménye *Kisfaludy Sándorhoz – Berzsenyi Dánielhez – Vörösmarty Mihályhoz. A' Kellemek* címmel, melynek felütésében Csokonai és a címben szereplő három poéta megtámadtatását jelenti be:

Titeket, és Vitézt, kit magos fénnébe
Az Ég felfogadott; némellyek leczkéznek,
Óh engedjete meg a' kevélységébe
Mesterkélve sikló ellenséges kéznek!

Kazinczy egy kritikában és említett átiratai révén Kisfaludyt és Csokonait támadta meg, Kölcsey híres-hírhedt recenzióiban Csokonait és Berzsenyit, de hogy Vörösmartyt ki bírálta, legalábbis mely kritika volt a másik négyhez fogható, nem tudni. Kazinczy maga is csodálkozik Guzmics Izidornak írott 1829. október 27-i levelében: „Még Pesten valék, midőn megérkezék a' Kassai Minerva idei első Kötete, 's barátink figyelmessé tevének a' Grófnak azon Versezetére, melly Kisfaludyhoz, Berzsenyihez, Vörösmartihoz van intézve, 's ezeket vigasztalja a' szenvedett bántásokért. – Vörösmarty és a' többiek nem érték hogy Vörösmarty mint vigasztaltathatik, holott őtet soha senki nem bántotta.”

Az ilyen és ehhez hasonló esetek jól mutatják, hogy mennyire korlátozott a hozzáférésünk bizonyos történeti eseményekhez. A gróf minden bizonnyal tudott egy olyan sérelemről, amely miatt Vörösmartyt meg kellett védenie, ám ez az információ nem jelenik meg a Kazinczy-levelezésben. Ugyanakkor ezen esetlegesség mellett, a vers kanonizáló szándékú is egyben, hiszen a rejtélyes első versszak után a három címszereplő szent barátságáról esik szó, melyet a gráciák szentesítenek, méghozzá a költészeti érdemeknek megfelelően. A három megszólított barátsága már nem az első versszakban megnevezett konkrét helyzetnek szól, hanem az érzékenység barátságkultuszára hangolja át a szituációt. (S persze némi malíciával hozzátehetjük, hogy hamarosan az egyik kritikus, aki Vörösmarty költészetét élesen támadta, éppen a versbéli jóbarát, Berzsenyi Dániel lett, a másik pedig maga Dessewffy, aki az 1834-es akadémiai díj Kisfaludy Sándor és Vörösmarty Mihály közötti megosztása ellen nyilvánosan felszólalt – természetesen Kisfaludy javára.)

(„*Illustritásod' meg nem sértem*” – a kontextus keresése)

A második vitatéma alapját az *Izéhez* című epigramma megjelenítése szolgálta. Ebben Kazinczy egy olyan embert kritizál, aki egyszerre kíván poéta és historikus lenni, ám valójában egyik sem. Az „*Illustritásod' meg nem sértem*” sor címzését a jelek szerint Dessewffy előbb magára értette, utóbb gróf Teleki Lászlóval azonosította a címzettet, nem tudván róla, hogy Kazinczy a verset még 1812-ben írta. A félreértés csak hosszas levelezés útján tisztázódott, méghozzá oly módon, hogy nem is egymással leveleztek, hanem közvetítőkön keresztül. Dessewffy 1829. november 22-én Guzmics Izidornak írott levelében azt állítja, hogy ismeri Kazinczynak egy, a sógorasszonyához (özvegy gróf Török Józsefné született báró Vécsey Máriához, aki nem mellesleg Dessewffynek is rokona) írott német nyelvű levelét, melyre a gróf franciául válaszolt, nyilván így üzenvén Kazinczynak. E Guzmicsnak írott levelében azt is állítja, hogy ismer egy olyan Kazinczy-levelet, melyben Kazinczy gróf Teleki Lászlót nevezi meg az epigramma címzettjeként, s azt feltételezi, hogy Kazinczy ismerheti az erdélyi gróf kéziratos verseit. Megjegyzi, hogy újabban azt hallja, hogy Kazinczy gróf Gvadányi Józsefnek szánta az epigrammát, jelezvén ezzel, hogy továbbra is elképzelhetőnek tartja, hogy ő maga a címzett.

Talán ennyiből is látszik már, hogy igen bonyolult helyzetről van szó, ahol információk csak közvetve cserélnek gazdát és rendkívül gyorsan változnak. Ennek oka, hogy létezik egy *üres hely* Kazinczy epigrammájában (kihez szól?), s a jelek szerint a kortársak közül többen ezt nagy magabiztossággal töltötték fel tartalommal, ily módon a pletyka bizonytalan területére vezetve a beszélgetést. Hogy Kazinczy változtatta-e álláspontját a vers címzettjéről, nem tudni, annyi mindenesetre világos, hogy az epigrammát a kortársak úgy olvasták, hogy annak címzettet is tulajdonítottak, kerestek. Kazinczy már 1829. október 27-én megírja Guzmicsnak, hogy tud Dessewffy haragjáról, s mielőtt Guzmics 1830. február 20-i leveléhez csatolná a grófnak Vécsey Máriához írott francia nyelvű sorait, valószínűleg sógornőjétől megkapván azt, már ismeri tartalmát (a levél mellesleg már elkallódott). Sőt – alaposan félreértve a helyzetet –, 1829. szeptember 11-én írt levelében gróf Teleki *József* (László öccse) előtt mentegetőzik epigrammája miatt, aki október 21-i válaszában megnyugtatta, hogy mivel

poéta soha nem volt, s tanuló kora óta nem írt verseket, nem vette magára a célzást. Később Kazinczy – tovább görgetve tévedését – az érvet, hogy Teleki (József) nem írt verseket 1830. március 15-én Guzmicsnak is megírja. Persze azt nem árulja el, hogy nem Guzmicstól értesült róla, hogy Desseffy Telekire gondolt, s mivel mindketten „tudják”, hogy melyik Telekiről van szó valójában, voltaképpen úgy vélik érteni a másikat, hogy alaposan félreértik egymást. Sógornőjétől valószínűleg már eljutott hozzá Desseffy francia nyelvű levele, ám valahol félreértette azt, s téves információit hitelesnek fogadta el, s ami a legfontosabb, hogy saját maga is érvényes olvasási stratégiának tartotta Desseffynek és feltehetően másoknak *a kontextust radikálisan konkretizáló olvasási módját*.

Ilyen helyzetben nem csoda, hogy a közvetítő Guzmics is kezdi elveszíteni a fonalat, s ahelyett, hogy felgöngyölítené a szálakat, inkább még tovább bonyolítja azokat. Amikor Desseffy novemberi levele februárban megérkezik hozzá, rögtön tollat ragad, hogy tisztázza a helyzetet. A grófnak írott 1830. február 14-i levelében egy krimibe illő lehetőséget vázol: „Nyilván van előttem, s örvendek rajta, hogy Méltóságod a gyanún felül emelte lelkét, s meg van győződve, hogy a nevezetes Epigramma nem Méltóságod ellen volt intézve; s ez nagy nyereség! De hogy Gr. T. ellen sem volt intézve, engem mind eddig az győze meg, hogy K. a T. házat soha nem máskép mint telve tisztelettel említette. Ezen hiedelmemben ugyan most megtántorított Méltóságod szava, hogy olvasta K. levelét, mellyben ő Epigrammáját T. ellen intézetnek vallja. Valóban ez a legnagyobb s tagadhatatlan vád, mellyel maga a gyanú alá vett terheli magát. De saját levele é az K-nak? Én ismerek egy író, kinek írása K-éhoz oly hasonló, mint tojás a tojáshoz. Ez ugyan a dologban nem czinkoskodott, tudom, de nem majmolhatja é az írást más is? Ez az én gyanum azon feneklik, hogy, mint mondám, K. T. eránt mindenkor a legnagyobb tisztelettel fejezé ki magát, s hogy K-nak ellenségei mindig voltak.” Hat nappal később ír Kazinczynak is: „Végre a Gr. válaszolt, vagy inkább a Gr. tüstént adott válaszát csak most Febr. elején vettem. Nem csak, de még két levél mássát, egy németét, töled Mariehez, ’s egy francziáét magától a Grófnéhoz. A Gr. megvan győződve, hogy az epigramma nem őt vágja; de nem arról, hogy nem T[ele]kit. Ezt ő egy leveledből akarja tudni, mellyet Te írá, ’s ő olvasott. Utób, úgy mond, Gr. Gvadányi ellen intézetnek vallád az epigrammot. (Te nekem Perecsényit irtad.) Én szeretném, ha Te senki ellen sem intézted volna különösen, vagy legalább egy ellen intézetnek lenni ne vallanád, hanem inkább általljában mindenek ellen, a kik hisztorikusok is, költők is, egyformán rosszak.” E két levél hosszadalmas idézése azért lehet tanulságos, mert jól mutatja azt, hogy e levelek tartalma között milyen sajátos feszültség állhat fenn. Hiszen – nyilvánvalóan taktikai okokból – Guzmics több olvasatát is adja ugyanannak az esetnek. Előbb – a Desseffynek küldött levélben – a kontextust konkretizáló olvasási módot tovább elemzi, amikor egy Kazinczy-ellenes összeesküvés lehetőségét vizionálja, majd éppen azon igényének ad hangot – immár Kazinczyhoz szólván –, hogy a verset éppenséggel ne a kontextus leszűkítő értelmében olvassák, hanem sokkal inkább általános érvényű erkölcsi maximaként. (Persze – miként Kazinczy életének utolsó szakaszában minden polemikus helyzetben – előbb-utóbb itt is előkerült – újabb konkrét kontextust keresvén – Döbrentei Gábor neve, s Guzmics abba az illúzióba ringathatja magát, hogy ő fogja ismét összebékíteni a három régi barátot, Kazinczyt, Desseffyt és Döbrenteit.)

(Csokonai – a kontextus bővítése)

A legmélyebb konfliktust Desseffy és Kazinczy között nyilvánvalóan utóbbi Csokonai elleni fellépése okozta. Kazinczy a *Muzárium* 1829-i kötetében tett közzé egy rövid cikket, melyben megismételve Kölcsey Csokonai-kritikájának némely kitételét, elmesélvén egy-két adalékot Csokonai életéből (mintegy a Domby Márton-féle Csokonai-életrajznak a másik arcát felmutatva) a Kölcsey által is bírált versek közül néhányat újraközöl az általa

kívánatosnak tartott javításokat végrehajtván rajtuk. Ily módon egyfelől szentesíti Kölcsey sokat vitatott kritikáját, megmutatja azt a kiadói stratégiát, melyet Márton Józsefnek és Domby Mártonnak (Csokonai korabeli kiadónak) követnie kellett volna, s végül szembefordul egy valós vagy vélt Csokonai-kultusszal.

Dessewffy már évek óta vissza-visszatérően pörölt barátjával Csokonai miatt. E viták háttérében részint a fiatalon elhunyt pályatárs verseinek eltérő értelmezése állt (Kazinczy Csokonai elé ifjú tanítványának, Szemere Pálnak szonettjeit helyezte), részint a kritikaírásról alkotott eltérő véleményük. A magánlevelezésben zajló évtizedes eszmecsere ugyanis ahhoz a nagyszabású vitasorozathoz kapcsolódik, mely az 1810-es évek közepétől kezdve egészen a harmincas évek közepéig hol kisebb, hol nagyobb intenzitással fel-fellobbant, s mely viták egyik gyakran felbukkanó alakja az akkor már elhunyt Csokonai Vitéz Mihály.

Dessewffy, miközben nem veti el a recenziók szükségességét – sőt, az egyik legnagyobb szabású kritikát a korszakban éppen ő írta (gróf Széchenyi István *Hitelének Taglalatát*) –, nem osztja Kazinczy kritikusi nézeteit. Persze az is igaz, hogy a tízes és húszas években még nem sejthető, hogy Kazinczy miként nyúlna Csokonai verseihez, s nem feltétlenül látszanak világosan Kazinczy különböző magánlevelekben fejtegetett és a mai olvasó számára együtt látható kritikai törekvései sem. Jellemző módon maga a *kritika* szó is mást és mást jelent Dessewffy és Kazinczy gyakorlatában. Mert míg Kazinczy egyértelműen a recenziókban látja az irodalmi kritika jövőjét és az irodalmi ízlés csiszolásának útját, Dessewffy jóval szkeptikusabb a dologgal kapcsolatban. Ő, amikor kritikáról beszél, többnyire egy *kritikai gondolkodásmód* mellett teszi le a voksát. A cél természetesen itt is az ízlés csiszolása, ám ennek a közege sokkal inkább illeszkedik *egy-egy alkalom konkrét társadalmi közegébe*, mint az időtlen szépséget közvetítő regiszterbe. Amikor 1824-ben, a *Felső Magyar Országai Minerva* előkészületei kapcsán azt írja Kazinczynak, hogy „Kritika nélkül sohasem fogunk semmit csinálhatni”, akkor a kritikára mint a folyamatos korrekció eszközére tekint, s nem mint az esztétikai ízléskategóriák ütközési terepére. Néhány sorral lejjebb Kazinczyn keresztül „a pestieknek” (Kazinczy pesti körének, többek között Kölcseynek) üzen, s talán túlzás nélkül állítható, hogy ez az üzenet magának Kazinczynak is szól, melyben óva int a kritika kirekesztő modorától, s azt nem az esztétika, hanem az etika és az illetlen körében értelmezi: „Ird meg kérlek mindezeket a pesti litteratoroknak, és mondd meg nekik nevemben, hogy jövendölöm mind hazánk, mind constitutióknk, mind nyelvünk, mind litteraturánk vesztét, ha mindenben kicsinységeken fogunk akadozni, és nem leszünk több türedelemmel és kíméléssel egymás véleménye iránt. Olvassák kérem gyakran Szabó Dávid *Diofáját*. – Kritizáljuk egymást elmésen, nem bánom, de azért szeressük egymást és örüljünk, minél több folyóiratunk lesznek. Az én *Előszóm* minden felekezetnek eleget fog tenni.” A kritikai véleményalkotás nem véletlenül kerül a patrióta érzékenység, az alkotmányra hivatkozó rendi politikai nyelv mellé, s a *Minerva* társadalmi küldetése – ti. az az illúzió, hogy mindenki találjon benne olyan tartalmat, amelyről érdemes társalogni – Baróti Szabó Dávid férgék rágta diófájának republikánus allegóriájával szembe.

A kritikai gondolkodásnak a hazafiság politikai kontextusán túl egy másik, szűkebb közösségi értelmezése is létezik: *a barátság*. Kazinczy maga is szorgosan és több irányban építette a barátság kultuszát, s se szeri, se száma a barátság érzékeny megnyilvánulásainak a Kazinczy-levelezésben. Dessewffy a barátság eme értelmezéséhez kapcsolja hozzá a kritikai gondolkodásmód igényét, s a kölcsönös kritika intézményét – márpedig a recenziókat is ide sorolja – elsősorban nem a közönség ítélőszéke előtt zajló *harcként*, hanem – akár a nyilvánosság előtt, akár magánlevelezésben – az emberi szellem folyamatos, korrigáló *társalkodásaként* értékeli. Ennek megfelelően Kazinczyval folyamatosan küldik egymásnak munkáikat, bírálják verseket, fordításokat, értekezéseket vagy egész egyszerűen a kapott leveleket. A közöttük lévő különbség akkor jelentkezik, amikor Kazinczy a nyilvánosság formáit barátjánál differenciáltabban kezeli, s bizonyos kritikai funkciókat, s ezzel a kritikai

megszólalás bizonyos jegyeit – elsősorban német irodalmi mintára, s azon belül is a weimari klasszikától elbűvölten – leválasztana a személyek közötti művelt társalkodásról. (Ez az igény persze paradox, hiszen e korban az irodalmi kritika egyik sajátossága éppen abban áll, hogy egy személyről és műveiről kellene egy a személytől független ítéletet mondani, s ily módon – mintegy szükségszerűen – fonják át a kritikai gyakorlatot *ad personam*, személyeskedő érvelések; s még azok a kritikusok is – mint például Kölcsey –, akik pedig igyekeznek véleményüket gondosan körülbástyázni, rendszerint a személyeskedés vétségében marasztaltatnak el.)

Dessewffy éppen e részrehajlás miatt bírálja kora kritikai gyakorlatát, s ezzel nincs egyedül. Csak a megoldások különböznek nagyban. A Füredi Vida álnéven író szerző vagy szerzőcsoport, akit a filológia Kisfaludy Sándorral azonosított, például a kollektív recenzió híve, azaz az irodalmi ízlésítéletek kritikai gyakorlatát – akárcsak Kazinczy és követői – ő is leválasztaná az alkalmi kommunikációs formákról, ugyanakkor – szemben Kazinczyval – a kritikai gyakorlatot a szó szoros értelmében a közönség kezébe adná. Pálóczi Horváth Ádám Kölcsey kritikai gyakorlatát bírálva a magánszférának a nyilvánosság területére való elmozdítását sérelmezi, s Kazinczyval folytatott levelezése során voltaképpen arra a következtetésre jut, hogy nincs is szükség recenziókra. Ezekkel és az ezekhez hasonló elképzelésekkel szemben Dessewffy a kritikai gondolkodásmód *társias modellje* mellett áll ki, s a recenzió műfaját is ennek keretei között képzei el. Számára a kritikairás garanciája a jó modor és az alapvető illemszabályok betartása, mivel ennek a viselkedésrendnek a kölcsönös követése egyfajta szellemi függetlenséget is biztosít a felek között. Egy 1823. március 6-ikán kelt levelében eme etikai alapvetést világosan meg is fogalmazza – persze, szokásához híven, a kritika problémáját itt is egy általánosabb társadalmi perspektívába helyezve: „Keveset tartok a’ Recenziókról. Egy részre-hajlás nélkül való Recenzió oly tünemény most mindenütt Európában, mint a’ fejer holló lenne. Mindenek és mindenütt gyűlölik a’ részre hajlatlan embereket. Így van ez a’ Literaturában, Politikában, Theologiában. Egy új könyvet bocsájtott-ki a’ minap Jouy: »la Morale appliquée à la Politique«; diadalmasan mutatja-meg az igazgatónak alávalóságát, és minden erköltsi principium nélkül való lépéseiket. A’ mellett vív, és méltán: hogy csak akkor lesz boldog az emberi nem: ha egy lessz az igazgatók’ morálja a’ különfogott emberek’ moráljával.” A kölcsönösség eme utópiája egyaránt érvényes hát a kritikára és az élet egyéb területeire, funkciója pedig a folyamatos önkorrekciónak segítése. Ebből is következik, hogy egy-egy kritikának méltányolnia kell a bírált mű vagy jelenség hibáit is, s mivel a recenzió megmarad egyfajta személyközi interakciónak, a recenzensnek figyelembe kell vennie azt a (társadalmi) kontextust is, amely az adott mű megszületését meghatározta.

Csokonai újraírása két okból is sértette Dessewffy kritikai normáját. Egyrészt az évek óta halott Csokonaival való interakció inkább egyfajta szellemidézés, mint valódi konverzáció. Guzmics Izidornak írott 1829. november 22-én kelt levelében ebből az irányból támadja Kazinczy Csokonai-kritikáját: „Mustrálgassuk kitündöklő embereinket és kivált munkáikat, főképp mig élnek, hogy el ne bizzák magukat, de legyünk engedékenyebbek az elhunytak iránt és ha forgatjuk csóváikat, forgassuk tartalékkal, mert már maga az idő bizonyos ünnepes tisztelettel környezi hamvaikat.” Másrészt Kazinczy abban a tekintetben is másként gondolkodik, mint Dessewffy, hogy utóbbi szerint – mivel minden beszélgetés konkrét helyzetekhez kötődik – figyelembe kell vennünk azt a kontextust is, ahol Csokonai versei megszülettek. Guzmicsnak írja a fentebb idézettek folytatásaként: „Nem lehet Csokonairól mondani: bis terve bonus, hanem meg kell fordítani és azt mondani: bis terve malus, nem kell megfelejtkezni, mikor, hol élt, mint élt? élete környüállásait kell gondolóra venni, olvasóinak és hallgatóinak akkori állását, a nemeket, a melyekben gyakorolta magát. [...] Végzem.”

(*Kontextusok metszéspontja*)

Két régi jó barát hirtelen összezördül. Gyanakodva figyelik egymást, minden gesztusban alantas szándékot keresnek. Másokon keresztül üzennek egymásnak, s kölcsönösen lemondanak a másik jóindulatáról. Azonban „nincs annál nagyobb szégyen, mint korábbi meghitt barátunkkal háborúskodni” (Cicero), s néhány hónap múlva a két jó barát, mintha mi sem történt volna, ismét a régi, kedélyes hangon disputál egymással. Már nem sokáig: Kazinczy az 1831-es kolerajárványban meghal, s Dessewffy – híven saját elveihez – nem pöröl vele tovább, hanem mindent megtesz azért, hogy az Akadémia a Kazinczy-árvaikat apjuk műveinek kiadásával segítse. S bár az 1830-as években érdemben nem sikerült segíteni a Kazinczy-családnak, az Akadémia ekkor kezdte el begyűjteni a „széphalmi mester” kéziratait, aminek pedig azt köszönhetjük, hogy a hagyaték többé-kevésbé együtt maradt, s ki lehetett adni a magyar irodalomtörténet-írás e páratlanul gazdag forráskiadványát.